

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՀԱՋԱՐԱՍԵԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ա

Աստուածաշունչ գիրքերու Հայց. Եկեղեցւոյ կանոնէն(*) ներս բաւական յետոյ մուտ գտնող Յովհաննու Յայտնութեան մէջ կը հանդիպինք այս անունին (Թ. ԴԼ.):

Ըստ Յայտնութեան, այդ հազար տարուան ժամանակամիջոցին Սատանան կալանաւորուելով կը նետուի սլանդոնեայ դժոխոցն ու այլևս անձնապէս բացարձակ կ'իջիտէ 'Քրիստոս' իրեն ցմահ հաւատարիմ մնացող սուրբերուն հետ:

Բայց ինչպէս Աստուածաշունչի այլևայլ համարներ ու գաղափարներ իրենց բնադրական առումէն զուրս, տարբեր ժամանակներու մէջ, տարբեր անձերու մեկնութեամբ բազմազան և նոյնիսկ հակասական իմաստներ ստանալով քարոզուած ու տարփողուած են բարեմիտ բայց սղանդաւոր հաւատացեալներու կողմէ, նոյն պէս եղած է ու դեռ կը շարունակէ ԸԱՍՏԱՅԻՆ ԵՐԵՎԱՆԻ զրուած այս գիրքին այլաբանական յիշեալ պատկերը:

Ոմանք Հազարամեայն կը նկատեն աներկայ կամ ապագայ, որոշ կամ անորոշ ժա-

(*) «Կանոն» ըսելով կը հասկնանք ամբողջութեամբ Հին և Նոր կտակարաններու բովանդակած այն բոլոր գիրքերուն, զորս Եկեղեցին սուրբ ու ներշնչեալ համարելով կը վաւերացնէ և կ'արտօնէ գործածելու Մեր Աստուածաշունչին կանոնը կը տարբերի բողոքականաց Ս. Գիրքին կանոնէն. վասնզի վերջնոյն մէջ կը պակսին Ա. Եղգաս, Յուդիթ, Տովբիթ, Ա. Բ. և Գ. Մակաբայեցիք, Իմաստութիւն Սողոմոնի, Սիրա և Թուղթ Բարուայ:

Աստուածաշունչ գիրքերու կարգին Յայտնութեան կանոնակաւորութիւնը խնդրական եղած է քրիստոնէական առաջին դարերէն սկսեալ: Իրաւ է թէ Միլանի մատենադարանպետի (Յ1750) անունով ծանօթ Մուրատեան կանոնին — որ Բ. դարուն անձանքի մը կողմէ պատրաստուած գործ մըն է — մէջ կը յիշուի Յայտնութիւնը. բայց Գ. դարուն Եւսեբիոս (Ե. Դպր. ԴԼ. Բ.) Նոր կտակարանի կանոնը տուած ատեն կ'սկսածելի կը համարի դայն, զոր Յոյն Եկեղեցին ալ կը թուի թէ չա՛տ ուշ ընդունած է. վասնզի, ինչպէս

մանակամիջոց մը, որու ընթացքին աշխարհի վրայ Քրիստոսի թագաւորութիւնը հաստատուելով՝ պիտի ախրապետէ միւս բոլոր իշխանութիւններուն: Ուրիշներ աւելի մասնաւորելով՝ դայն կը նկատեն հազար տարիներու շրջան մը, յորում, ինչպէս ըսուեցաւ, Քրիստոս իր անձնական ներկայութեամբ պիտի տիրէ աշխարհին, և իբր թէ այդ միջոցին կիներ դաւակ պիտի բերեն առնոց ցաւի, ամէն մէկ որթատունկ պիտի արձակէ 1000 ճիւղ, իւրաքանչիւր ճիւղ պիտի տայ 1000 ողկոյղ, մէն մի ողկոյղ՝ 1000 պտուղ և իւրաքանչիւր պտուղ մէկ քաղ զինի. . . . Եղած են Քրիստոնեայ յայտնի աղանդաւորներ ալ, որ պնդած են թէ մեր Փրկչին յարութենէն յետոյ պիտի սկսէր Քրիստոսի աշխարհիկ թագաւորութիւնը, մայրաքաղաք ունենալով Երուսաղէմ, որ ատեն ամբողջութեամբ զոհայում պիտի կարենային գտնել մարմնաւոր ցանկութեանց և հեշտ հաճոյք-

գիտելու կուտայ Տիրա Ֆրէտէրիք Մուրատ իր Յովհաննու Յայտնութեան մասին ըրած մագիստրոսական հռչակապ ուսումնասիրութեան մէջ, (տպ. Երուսաղէմ, 1905-1911 երես ՄԿԶ), ոչ մէկ հաւանականութեան չկայ որ Ոսկեղարուն Աստուածաշունչ գիրքերուն հետ թարգմանուած ըլլայ այն. ոչ ալ արդէն, մինչև Գրիգոր Նարեկացի (Ժ. դար), անկէ վկայութեան համար այայտնապէս և մեկին բանիւք՝ մէջբերումներ եղած են մեր մատենագրութեան մէջ (Անդ.)։ Եւ այս անոր համար թերեւս որ շատ հաւանաբար մեր թարգմանիչներու առջև գտնուող օրինակին մէջն իսկ տեղ տրուած չէր Յովհաննու Յայտնութեան:

Այժմ մեր ձեռք ունինք այս գործին երկու թարգմանութիւնները, զորս համեմատութեամբ նաև յուսական բնագրին, առանձինն ի լոյս ընծայած է մեր մեծայարգ գիտնականը Ֆրէտէրիք Մուրատ, որ անոնցմէ մէկը՝ 2. դարուն վերջերը կամ էին սկիզբները թարգմանուած ըլլալ կը համարի հայ կրօնաւորի մը կողմէ. իսկ միւսը՝ ԺԲ. դարուն Ներսէս Լամբրոնացիին գրէն (Անդ. էջ ՄԿԶ): Ասկէ ետքն է որ ան կ'ընդօրինակուի հայերէն Աստուածաշունչը գաղափարողներու կողմէ, որով և մեզի համար կանոնական գիրքերուն կարգն անցած կ'ըլլայ. . . . Յայտնութիւնը, համեմատաբար, միւս գիրքերէն ուշ թարգմանուած է նաև Ասորերէնի: Այդ լեզուով Ա. թարգմանութիւնը եղած 508-ին իսկ Բ. 616-ին: Յայտնութիւնը երկու հայերէն Աստուածաշունչ գիրքերու կանոնին մէջ մտած է, բայց երբևէ չի կարդացուի Հայց. Եկեղեցւոյ քովն:

ներու բուռն տենչ ունեցողները: Եւ ուրիշներ՝ որ հազար տարիներու այս կարծեցեալ տեղադրութիւնը ներկայացուցած են որպէս շարունակ հարսանեկան հանդէսներ կատարելու և այլ ցնծութիւններով բերկրելու համար սահմանուած շրջան մը...

Այս ըմբռնութիւնները, վերջինը մանաւանդ, բնաւ չեն կրնար հաշտուիլ քրիստոնէական ուղղափառ վարդապետութեան հետ և արդէն առաջիններն անգամ սկզբնատիպ չեն իրեն համար: Հազարամեայ այս կամ այն ըմբռնումով կը նոյնանայ նախահազարամեայ վարդապետութեան հետ, որուն ծագումը առնուազն աւելի քան մէկ ու կէս դար կը կանխէ Յիսուս Քրիստոսով յայտնուած կրօնին արշալոյսը, և իր արմատները կը տարածուին ոչ միայն երբայական հին մատենագրութեան մէջ — մարգարէութիւններէ ոմանց և յայտնութեան կիրքերուն — այլև, ըստ Հարնակի, ուրիշ կրօններու և ոչխարհաճնական վարդապետութեանց մէջ՝ ինչպէս Պարսից կրօնին:

Ասկէ զատ՝ նշանակելի է սա պարագան ալ ըստ որում, հրէական աղբիւրներէն մարգարէական ակնարկութիւններուն հետ բաղդատութեամբ, տնկանոն գիրքերուն հեղինակները նկատեցին թէ որոշ զանազանութիւն մը կայ Մեսիայի — Քրիստոսի — երկրի վրայ երևանալուն, և վերջին անգամ վերջին դատաստանի համար Աստուծոյ իր ժողովուրդին — Իսրայէլին — և հեթանոսներուն անձամբ յայտնուելուն միջև:

Այն սահմանաւոր ժամանակը, որ Յայտնութեան մէջ և այլուր հազար տարի կը հաշուուի զանազաններու կողմէ, նոյնը չի մնար, այլ կ'իւրեւնջէ մէկ շարաթէն մինչև հազար, երկու հազար տարիներու տեղադրութեան մը միջև. ըստ Բարուքի՝ ան կ'երկարաձգի «մինչև վերջանայ ապակոնութեան աշխարհը», ըստ Ենովքի՝ մէկ շաբաթ, ըստ Եզրասի (Է. 28 հհ.): Տեղ մը Տալմուդի համեմատ Մեսիական թագաւորութիւնը պիտի տևէ 400, այլուր՝ 1000, ըստ այլոց՝ 2000 կամ 7000 տարի:

Կան մարդիկ ալ, թերեւ իրենց ահնկալութիւններէն յուսախար, որ ուղած են կապ մը տեսնել այս դրութեան և Արարչագործութեան օրերուն միջև, օգտուելով քմահաճ համեմատութեան մը ընձեռած պատեհութենէն: Եւ որովհետեւ ըստ

Ծննդոց հեղինակին Աստուած վեց օրէն ստեղծագործութեան իր աշխատանքը աւարտելով Խօթնորդ օրը հանգստացաւ, ու երբայեցիք ալ ըստ այդմ վեց տարի երկիրը մշակելէ յետոյ Խօթնորդ տարին — զոր Շաբաթ Տարի ու ասոնց է. րդն ալ Յոբելիանամ Տարի կ'անուանէին — կը դադարեցնէին երկրագործական աշխատանքը, հողին և աշխատաւորներուն հանգիստ տալու համար^(*), և սաղմոսերգուն ալ կ'ըսէ թէ «հազար ամ յաջտեան օրպէս օր երէկի» է, այս պատճառներով կ'ենթադրուի որ երկիրը 6000 տարիէն աշխատանքէ եւ յողնութենէ մաշկով պիտի ոչնչանայ, ու անոր հետեւի Շարաթը փոխարինող կամ անոր համապատասխանող հանգիստի հազար տարիներու շրջանը, Մեսիային թագաւորութեամբ:

Այս վերջին ըմբռնումը, որ ընդհանուր կը համարուի նախաքրիստոնէական առաջին դարուն համար, իր յատկանշական կողմն ունի. այսուհանգերձ եթէ ոմանք չուզեն ծանօթ հաղորամեան վարդապետութիւնը համարձակօրէն նոյնացնել Իսրայէլի ժողովուրդին իր հայրենի երկրին մէջ ազգովին վերակազմուելու և փառաւորուելու այն ակնկալութեան հետ, որուն համաձայն բարեգէպ ատեն մը Աստուծոյ ուղորմութեամբ նոյնինքն Տիրոջ կամ ալ Դաւթի ցեղէն յառնող հզօր թագաւորի մը — Մեսիայի յայտնութեամբ իրենք գերիշխող ազգերու հպատակութենէն ձերբազատուելով պիտի վերականգնէին Դաւթի թագաւորութիւնը, ինչ որ անտեղի է, ստիպուած են այդ ըմբռնումը նկատել Իսրայէլի այդ յոյսին և ակնկալութեան վրէպումէն ծնող վարդապետութիւն մը գէթ, որ քաղաքական ղեպքերու, ընկերային կարգերու և կրօնական գաղափարներու ազդեցութեան տակ ունեցած է իր որոշ զիմայնողումը:

Տրուած ըլլալով որ Քրիստոնէութեան առաջին հաւատաւորներն ու վարիշները հրեաներ էին առհասարակ, ազգովին ենթակայ ներոններու և Դոմատիանոսներու հալածանքին ու զանազան բռնադատումներուն, բնական է որ իրենց մէջ յառնէր տեղ ձեռով աղատագրուելու յոյսը: Կայսրութեան կողմէ նորադարձ քրիստոնեանե-

(*) Տե՛ս Սիոն, 1930, էջ 251

բու դաւանանքին ու հաւատքին հակառակ զրուած պահանջները, գլխաւոր պատճառը եղան Հաղարամեան Թագաւորութեան ըստացած այն մասնաւոր հանգամանքին, որ իր ուրոյն զրոշմովը չափով մը կը տարբերի իր նախատիպ վարդապետութիւններէն:

Կայսրութեան եւ Քրիստոնէութեան անհաշտ լինելուն գլխաւոր խնդիրը, յառաջ կուգար սա խիստ պահանջէն. — Կայսրութեան բոլոր քաղաքացիներուն կը պարտադրուէր Աստուածային պաշտօն (երկրպագութիւն, փառաբանութիւն եւն.) ընծայել իրենց երկրաւոր գերիշխողին. և այս համակերպութիւնը ոչ միայն սպառնացող պիտի սկսուէր հպատակներու հաւատարմութեան, այլ նաեւ իրր միջոց պիտի ծառայէր կայսրութեան բազմազան և իրարու համար բոլորովին օտար տարրերը կրօնքին կապով իրարու միացնելու համար աշխատել ինչպէս որ հռոմէական ուժը սահմանափակելու անջատու մը բաժնաւոր իր մականին տակ առած էր քաղաքակիրթ բոլոր երկիրները: Հոսմ իր գիրքն ու ազդեցութիւնը աւելի ևս զօրացնելու առաջադրութեամբ է որ ձեռնարկեց կրօնական միութիւն մը յառաջ բերելու այն շարժումին, որուն ամէնէն էական տարրը, նոյնիսկ հիմը, կը կազմէր կայսրապաշտութիւնը:

Ասիկա բնականաբար պիտի բախէր ճշմարիտ աստուածապաշտներու զօրաւոր ընդդիմութեան: Մովսիսականութիւնը Մակարեանց չըջանէին իր բոլոր ուժով ծառացած էր արդէն ատոր դէմ: Կայսրը փոխանակ Աստուծոյ և իր Միածին Որդւոյն պաշտելու նման ամբարիշտ պահանջքի պարագային բացորոշ է որ տարբեր չէր կրնար ըլլալ գիրքը ճշմարիտ քրիստոնեաներէն և ոչ մէկուն: Ասոր համար այլևս անխուսափելի դարձաւ բախումը այս երկու անօրինակ ու անհաւասար տարրերուն միջեւ:

Քրիստոնեաներու այս վճռական կիցուածքը, պատճառ եղաւ որ Դոմետիանոսի իշխանութեան չըջանին կայսրութիւնը որոշէր արմատախիլ ընել Քրիստոնէութիւնը իբր իր դէմ գիրք բռնող և հետեւեալ բեր իր դէմ գիրք բռնող մէջ գտնուող ընկերութիւն մը... Կամ հոգին, կամ մարմինը փրկելու երկընտրանքի այս բախումը ժամանակը, Քրիստոնեաներու մէջ ծը-

նունդ տուաւ ներքին պայքարի մը. — երկու տէրերէն և՛ մէկուն և՛ միւսին, այսինքն՝ թէ Աստուծոյ և իր Քրիստոսին և թէ միանգամայն կայսեր հաւատարմ մընալու հարկադրանքին պայքարը:

Յովհաննէս առաքինը ու թերևս միակ անձն եղած է որ իր դաւանակիցները քաջալերած է պինդ փարելու իրենց հաւատքին, որ պարզաբանած է իրեննեւրուն սպառնացող վտանգին առջև նոյնիսկ նուազագոյն զիջումի մը ծանր հետեւեալները, որ ուսուցած է թէ պետութեան պարտադրած կայսրապաշտութեան ռեէ ձեռք ու չափով համակերպելը պիտի նշանակէր ուրանալ Աստուծոյ և գիրքն փրկող Քրիստոսին վրայ իրենց ունեցած լոյս հաւատքը:

Իր գիրքին մէջ Տիեզերալուսն մարտիրոսութեան մը կանխատեսող մարդաբէն՝ ապրած ըլլալով հրէական միջավայրի մէջ, ու մեծցած լինելով այդ ազգին աւանդութիւններուն, յոյսերուն և տկնկալութիւններուն ազդեցութեան տակ, պիտի ազդուէր անոնցմէ. վտանգի անոնք ցեղերու ինքնապահպանումի համար, մո՛նաւանդ հալածանքի և նեղութեան դժբախտ չըջաններուն, ոչ միայն ժողովրդային զանգուածներուն սպառնացող մահը արդիւող, այլ իրենց տկարութեան մէջ ժողովուրդները վերականգնող և զօրացնող գլխաւոր ազդակներն հանդիսանալով՝ կը մշակուին ու կը հրահրուին միշտ:

Տիեզերական մարտիրոսացումի կանխատեսութիւնն ունեցող, և հրէից մէջ աւանդ մը ի վեր տիրող, ազգային ազատութեան հասնելու, նմանապէս նաեւ ուրիշներուն վրայ նոյնիսկ գերիշխելու գաղափարը, որ ընդհանուր էր, Յայտնութեան հեղինակին պէս երեւակայելու խոյանք, պատկերելու ճարտարութիւն, ոչյարանելու վարպետութիւն ունեցող գրչի մը տակ պիտի ստանային այն ձեւը, որով հեղինակին ցեղակից և դաւանակից եղողները պիտի կարենային առաջնորդուիլ իր ձկտած նպատակին:

Եթէ աշխարհ մեծ մասամբ շուտով պիտի լուսաւորուէր Աւետարանով, ինչպէս կը կարծէին ոմանք, ատիկա չէր կըրնար ըլլալ առանց գերբնական միջամտութեան: Եւ որովհետեւ մեր տեղանոցին հա-

մար պարզ էր թէ Աստուծոյ Թագաւորութեան գաղէն առաջ բոլոր հաւատացեալները պիտի մարտիրոսանային, ինք կ'աւելակէր որ բնդհուպ Քրիստոս երկրորդ անգամ գոյ իր սուրբերուն հետ կործանելու Աստուծոյ Թագաւորութեան թշնամիները (Ժէ 14. ԺԹ 11-20), երկրի վրայ, երեսադէմի մէջ, հաստատելու Հազարամեան Թագաւորութիւնը, և վերստին աւետարանելու ամբողջ մարդկութիւնը:

Յովհաննու այս վարդապետութիւնը իբր քրիստոնեաներն իրենց հաւատքին մէջ ամրապնդելու եղանակ՝ արդարանայ թերեւ, քանի որ ամբողջ Յայտնութիւնը տեսակ մը ընդլայնումն է Լեւոն Քարոյի երանիներէն առաջին մէկ երկուքին... «Երանի աղքատաց հոգւով, զի նոցա եւ տրփայութիւն երկնից (հմմ. Յայտ. Գ. 20), Երանի հեղաց, զի նոքա ժողանդեցն զերկիր», որ կ'երևի Յայտնութեան մէջ հրեշտակներու կամ սուրբերու բերան զրուած բոլոր երգերուն մէջ, բայց բնաւ չի համապատասխաներ ոգւոյն Նոր Կտակարանի, ուր պարտաւորութիւն է թշնամիների սիրելը, ուր Եկեղեցիին թողուած է քրիստոնէութիւն քորոզելու կամ տարածելու զորքը, որուն լրմամբ արդէն ինքնին կը հաստատուի Աստուծոյ Թագաւորութիւնը երկրի մէջ հոգիներուն վրայ:

ԶԳՕՆ ՎԱՐԴ. ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Ի Ն Զ Ո Ւ . . .

Լուսնկայ է, այն պահերէն հոգեգրու՝
Ուր անբզայ իրերն, բոյսերն իսկ անցունչ
Լեզու կ'ելլեն ու կը պատմեն մեզ ամբաւ
Խորհուրդներ վեհ, յոգեւ տառամ անմրուելի:

Վեր կը նայի ու կը դիտեմ հիացով՝
Լուսք գոցեցակ առաստաղը խաղաղիկ,
Ուր կախած է Արարիչը ֆով ֆով
Զան մը արծաթ, բիւր կանքեղներ մեծ պզտիկ:

Տիեզերքի սփռնելիքներն հաւաստեղ
Լոկ իր շուշին, իր պերն կամփն արդիւնն են.
Այնքան մեծ է Ան վառաւոր ու անեղ:

Կը մտածեմ սակայն ես թէ ինչո՞ւ Խճ,
Ուր քսեղծեց կազմակերպեց այս սովնն,
Վիտե՞ս ալ դրաւ կաւին մէջ որ տառապի՞նք...

1922 օգոստոս

ՆԵՐՍԵ

ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

Ի Ս. ԳԻՐՍ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ:

Քննեցի՞ք գԳԻՐՍ: (ՅՎ 5, 39):

Զ. (*)

ՓԱՌՔ Ի ԲԱՐՁՈՒՆՍ ԱՍՏՈՒԾՈՅ:

Երբեմն, Ս. Նննդեան և Աստուածայայտութեան Տօնի առթիւ, վասն շնորհաւորելոյ, յայց ելած էի Պ. Մենաւորի. սա էր այր բաւական ուսեալ, և մանաւանդ կրօնական խնդրոց փոքր ի շատէ տեղեակ: Մինչդեռ առ նմա էի, ժամանեց անդէն այլ ոմն այցելու, Պ. Հարցասէր՝ զոր կը ճանաչէի իբրեւ հետաքրքիր՝ քննասէր ոմն, բայց միանգամայն յամաւ վիճասէր:

Եւ ահա նոյն ժամայն ընդմէջ այդց երկոցուն անձանց վիճաբանութիւն մի սկսաւ, որում մտադիրութեամբ ունկընդրեցի, և որ մասամբ իւրիք հետաքրքրական թուեցաւ ինձ և ոչ թափուր յօգտութիւնէ, թերեւս այլոց ոմանց եւս հաճոյական, յոյր սակս ոչ անդէպ համարեցայ յետոյ, ըստ չափու յիշողութեանս, ի զիր հանել զայն աստէն ի հետագայ բանս՝ որ ահաւասիկ.

Հարցասէր.— Քրիստոս ծնա՞ւ և յայտնեցա՞ւ:

Մենաւոր.— Շնորհաւորեմ և ես ասելով՝ Փա՛ռք ի քա՛ղաղ Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն (ՂԿ 2, 14):

Հ.— Ո՛րչափ գեղեցիկ և խորհրդաւոր է այդ հրեշտակային երգ զոր օրհնաբանեցին բողմութիւն զօրաց երկնաւորաց ի միասին ընդ հրեշտակին՝ որ կ'աւետէր հովուաց զծնունդ Փրկչին. միայն թէ այս երգի մասին փոքր ինչ խղճի մտաց անձկութիւն և տարակոյս ունիմ. վասն որոյ վաղուց դիտաւորութիւնս էր առ այս բացատրութիւն ինչ խնդրել ի քէն:

Մ.— Պատրաստ եմ ըստ չափու կարողութեանս հաճել ցանկութիւնդ. եթէ դիտումդ ճշմարտիւ տեղեկանալ՝ ուսանել

(*) Տես Սիոն, 1930, էջ 73: